VOL. 1 | ISSUE 2 | APRIL 2026

UNISCIENCE

INTERNATIONAL SCIENTIFIC JOURNAL

UniScience
International scientific journal

R.MERTONNING SOTSIOLOGIYA PREDMETI HAQIDAGI XULOSALARI

O‘razboyeva Mahliyo Sherzod qizi
Alisher Navoiy nomidagi Toshkent davlat o‘zbek tili va adabiyoti universiteti
E-mail: mahliyoorazbayeva4@gmail.com

Annotatsiya: *Ushbu maqola amerikalik sotsiolog Robert Mertonning sotsiologiya fanining predmeti va tadqiqot ob’ektlariga oid xulosalarini tahlil qiladi. Merton sotsiologiyani jamiyat tuzilishi, ijtimoiy normalar va ularning funksiyalari bilan bog‘liq fenomenlarni o‘rganadigan fan sifatida ta’riflaydi. Maqolada Mertonning “manifest” va “latent” funksiyalar, ijtimoiy tizimlarning barqarorligi va o‘zgarishi, shuningdek, ijtimoiy nazariyalar va amaliy tadqiqotlar o‘rtasidagi bog‘liqlik haqidagi qarashlari yoritiladi. Shuningdek, Mertonning metodologik yondashuvlari va zamonaviy sotsiologiya fanidagi ahamiyati ham muhokama qilinadi. Maqola o‘quvchilarga Merton nazariyalarini tushunish va ularni jamiyat tahlilida qo‘llash imkonini beradi.*

Kalit so‘zlar: *Robert Merton, sotsiologiya predmeti, ijtimoiy funksiya, manifest funksiyalar, latent funksiyalar, ijtimoiy tizim, sotsiologik nazariya, jamiyat tahlili,ijtimoiy barqarorlik, amaliy sotsiologiya,jamiyat tahlili, ijtimoiy tizim,ijtimoiy normalar,metodologik yondashuv.*

Аннотация: *В данной статье анализируются выводы американского социолога Роберта Мертона относительно предмета социологии и объектов её исследования. Мертон рассматривает социологию как науку, изучающую социальную структуру общества, социальные нормы и связанные с ними функции. В статье раскрываются взгляды Мертона на «манифестные» и*

«латентные» функции, устойчивость и изменения социальных систем, а также взаимосвязь между социологическими теориями и эмпирическими исследованиями. Кроме того, рассматриваются методологические подходы Мертона и их значение в современной социологии. Статья позволяет читателям глубже понять теории Мертона и применять их в анализе общества.

Ключевые слова: *Роберт Мертон, предмет социологии, социальная функция, манифестные функции, латентные функции, социальная система, социологическая теория, анализ общества, социальная стабильность, прикладная социология, социальные нормы, методологический подход.*

Kirish. Sotsiologiya fani insoniyat jamiyatining murakkab tuzilishi, ijtimoiy qadriyatlari, urf-odatlari va normalarini o‘rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Jamiyat doimiy o‘zgaruvchan va ko‘p qatlamli tizim sifatida qaraladi, shuning uchun uni chuqur tahlil qilish va ijtimoiy jarayonlarni tushunish uchun ilmiy asoslangan yondashuv zarur. Shu nuqtai nazardan, XX asrning buyuk sotsiologlaridan biri bo‘lgan Robert Mertonning ilmiy faoliyati sotsiologiya fanini yanada tizimli, metodologik jihatdan mustahkam va amaliy tadqiqotlar uchun foydali qilgan.[1]

Mertonning sotsiologiya predmeti haqidagi qarashlari jamiyatni faqatgina hodisalar yig‘indisi sifatida emas, balki ularning bir-biri bilan bog‘langan tizimli jarayonlar sifatida o‘rganilishini ta’kidlaydi. U ijtimoiy hodisalarni o‘rganishda ularning manifest va latent funksiyalarini ajratib ko‘rish zarurligini ta’kidladi. Manifest funksiyalar hodisaning ochiq, ma’lum va kutilgan natijasini bildirsa, latent funksiyalar esa uning yashirin, bilvosita va kutilmagan ta’sirini aks ettiradi.[2] Bu yondashuv sotsiologiyaga hodisalarni yanada mukammal tahlil qilish imkonini beradi va jamiyatdagi turli jarayonlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Shuningdek, Merton ijtimoiy tizimlarni o‘rganishda ularning barqarorlik va o‘zgarish jihatlarini tahlil qilishga alohida e’tibor qaratadi. U sotsiologiyani nafaqat

ijtimoiy hodisalarni tavsiflovchi fan sifatida, balki ularni ilmiy nazariya bilan bog‘lab, ijtimoiy jarayonlarning sabab va natijalarini aniqlashga yordam beruvchi vosita sifatida ko‘radi. Mertonning bu yondashuvi zamonaviy sotsiologiya fanida metodologik asos yaratib, ijtimoiy strukturani o‘rganishda, mehnat bozorini, oilaviy tizimlarni, ta’lim va siyosiy institutlarni tahlil qilishda muhim ahamiyat kasb etadi[3].Maqola davomida Mertonning sotsiologiya predmeti, ijtimoiy hodisalarni tahlil qilishdagi metodologik yondashuvlari, manifest va latent funksiyalarni ajratish tamoyillari, shuningdek jamiyatdagi barqarorlik va o‘zgarishlar haqidagi qarashlari batafsil tahlil qilinadi. Maqsad – o‘quvchilarga Mertonning nazariyalarini chuqurroq tushuntirish, ularni zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda qo‘llash imkoniyatini yaratishdir. Shu orqali, Mertonning ilmiy merosi nafaqat akademik sotsiologiya, balki amaliy ijtimoiy tadqiqotlar va siyosiy tahlillar uchun ham qimmatli bo‘lib qoladi..

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. Ushbu maqolada Robert Mertonning sotsiologiya predmeti haqidagi xulosalarini tahlil qilish uchun ko‘p qirrali metodologik yondashuv qo‘llanildi. Tadqiqot jarayonida ilmiy adabiyotlar tahlili asosiy metod sifatida ishlatildi. Jumladan, Mertonning asarlari, zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar, maqolalar va ilmiy izohlar tahlil qilindi. Shu orqali olimning jamiyat, ijtimoiy tizim va funksiyalar haqidagi fikrlari batafsil o‘rganildi.[4]

Maqolada tahliliy va solishtirma metodlar ham keng qo‘llanildi. Tahliliy metod yordamida Mertonning nazariy qarashlari, ularning asosiy tamoyillari va sotsiologiya fanidagi roli chuqur tahlil qilindi. Solishtirma metod orqali Mertonning qarashlari boshqa sotsiolog olimlarning yondashuvlari bilan taqqoslandi, farqlari va o‘xshashliklari aniqlab chiqildi. Shu yondashuv tadqiqot natijalarini yanada ob’ektiv va ishonchli qilish imkonini berdi.[5] Shuningdek, maqolada sintetik metod ham qo‘llanildi. Bu metod yordamida Mertonning ilmiy g‘oyalari, ijtimoiy hodisalarni tahlil

qilishdagi manifest va latent funksiyalar konsepsiyasi, jamiyat barqarorligi va ijtimoiy o‘zgarishlar haqidagi qarashlari bir butun tizim sifatida umumlashtirildi.

Mertonning ilmiy merosi zamonaviy ijtimoiy tadqiqotlarda qanday qo‘llanilishi ham o‘rganildi.Material sifatida Mertonning asosiy asarlari, ilmiy maqolalari, sotsiologik nazariyalar va zamonaviy ijtimoiy tadqiqot natijalari ishlatildi. Bu materiallar tadqiqotning ilmiy asosini mustahkamladi, maqolani amaliy va nazariy jihatdan boyitdi. Shu tariqa, maqola o‘quvchilarga Merton nazariyalarini chuqur tushunish, ularni zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda qo‘llash va ijtimoiy hodisalarni tahlil qilish imkonini beradi.Metod va materiallar bo‘limida qo‘llanilgan metodologik yondashuvlar tadqiqotning ishonchliligi, ob’ektivligi va ilmiy qiymatini ta’minladi. Shu bilan birga, maqola Mertonning ilmiy qarashlari asosida ijtimoiy hodisalarni keng qamrovli tahlil qilish imkonini beradi va zamonaviy sotsiologiyada uning ahamiyatini yanada ochib beradi.

Muhokama. Maqolada ishlatilgan adabiyotlar tahlili Mertonning sotsiologiya predmeti haqidagi qarashlarini chuqurroq tushunish va ularni zamonaviy ilmiy tadqiqotlar kontekstida baholash imkonini berdi. Tadqiqot jarayonida birinchi navbatda Mertonning o‘z asarlari tahlil qilindi. Ularning orasida “Social Theory and Social Structure” (1949) asari alohida ahamiyatga ega bo‘lib, unda Merton ijtimoiy hodisalarni manifest va latent funksiyalar orqali tahlil qilishning nazariy asoslarini bayon qilgan. Ushbu manbalar Mertonning sotsiologik metodologiyaga qo‘shgan hissasini yoritishda asosiy material sifatida xizmat qildi.

Ikkinchi manba sifatida zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar, maqolalar va ilmiy sharhlar ishlatildi. Bu materiallar Merton nazariyalarining rivojlanishi, amaliy qo‘llanilishi va boshqa olimlar bilan solishtirilishini ko‘rsatdi. Masalan, funksionalizm, strukturalizm va konflikt nazariyalarini Mertonning yondashuvlari bilan taqqoslash imkonini beruvchi maqolalar tadqiqot sifatida tahlil qilindi. Shu orqali Mertonning

ijtimoiy hodisalarni tahlil qilishdagi nazariy ahamiyati va uning zamonaviy sotsiologiyada o‘rni yanada aniqlandi.Uchinchidan, tahlil jarayonida ijtimoiy tizimlarni, barqarorlik va o‘zgarishlarni o‘rganishga oid ilmiy adabiyotlar ham qo‘llanildi. Bu materiallar Mertonning ijtimoiy hodisalarni faqat tavsiflash bilan cheklanmasdan, ularni ilmiy nazariya bilan bog‘lashga bo‘lgan yondashuvini chuqurroq tushunishga yordam berdi. Shu orqali tadqiqot o‘quvchilarga ijtimoiy jarayonlarning sabab va natijalarini tahlil qilish imkonini berdi.Shuningdek, adabiyotlar tahlili Mertonning manifest va latent funksiyalar konsepsiyasini yanada kengroq tushunishga yordam berdi. Tadqiqotda foydalanilgan ilmiy sharhlar, maqolalar va monografiyalar Mertonning metodologik yondashuvlarini, jamiyat tuzilmasini tahlil qilishdagi asosiy tamoyillarini batafsil yoritdi. Bu esa maqolaning ilmiy asosini mustahkamladi va o‘quvchi uchun mavzuni to‘liq va aniq tushunish imkonini berdi.[6]

Natijada, adabiyotlar tahlili Merton nazariyalarini faqat tarixiy nuqtai nazardan emas, balki zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar bilan bog‘liq holda yoritishga imkon berdi. Ushbu tahlil asosida maqola o‘quvchilarga Mertonning ilmiy merosi, uning sotsiologiya faniga qo‘shgan hissasi va metodologik yondashuvlari haqida keng va batafsil tasavvur beradi. Shu bilan birga, adabiyotlar tahlili zamonaviy sotsiologik tadqiqotlarda Merton nazariyalarini qo‘llash imkoniyatlarini ham ochib beradi.

Natijalar. Tadqiqot natijalari ko‘rsatdiki, Robert Mertonning sotsiologiya predmeti haqidagi qarashlari jamiyatni tizimli va chuqur o‘rganish nuqtai nazaridan muhim ahamiyatga ega. Mertonning ilmiy yondashuvi sotsiologiyani faqat ijtimoiy hodisalarni tavsiflovchi fan sifatida emas, balki ularni ilmiy nazariya bilan bog‘lab, ijtimoiy jarayonlarning sabab va natijalarini aniqlash vositasi sifatida rivojlantirganini ko‘rsatadi.

Maqolada ko‘rilgan asosiy jihatlardan biri Mertonning manifest va latent funksiyalar kontseptsiyasidir. Manifest funksiyalar hodisaning ochiq va kutilgan

natijalarini bildirsa, latent funksiyalar uning yashirin va bilvosita ta’sirlarini ochib beradi. Bu ajratish ijtimoiy hodisalarni yaxlit tahlil qilish va jamiyatdagi murakkab tizimlarni tushunishda muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqot shuni ko‘rsatdiki, bu yondashuv yordamida mehnat bozori, ta’lim, oilaviy institutlar va siyosiy tizimlarni tahlil qilishda yanada aniq va ob’ektiv natijalarga erishish mumkin.Muhokama jarayonida shuni aniqlash mumkinki, Mertonning metodologik yondashuvi sotsiologiyaga nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham katta hissa qo‘shadi. Solishtirma va tahliliy metodlar yordamida Mertonning yondashuvi boshqa sotsiolog olimlarning qarashlari bilan taqqoslandi, uning o‘ziga xosligi va ilmiy ahamiyati aniqlandi. Shu bilan birga, Mertonning yondashuvi ijtimoiy strukturani, barqarorlik va o‘zgarish jarayonlarini chuqur tushunish imkonini beradi, bu esa zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar uchun muhim asos yaratadi.

Xulosa. Ushbu maqola doirasida olib borilgan tahlillar shuni ko‘rsatdiki, Robert Merton sotsiologiya fanini jamiyatni tizimli va chuqur o‘rganish yo‘nalishida rivojlantirgan yetakchi olim sifatida tanilgan. U sotsiologiyani faqat ijtimoiy hodisalarni tavsiflovchi fan sifatida emas, balki ularni ilmiy nazariya bilan bog‘lab, jamiyatdagi murakkab ijtimoiy jarayonlarni tushunishga yordam beruvchi vosita sifatida rivojlantirdi.Maqolada tahlil qilingan manifest va latent funksiyalar kontseptsiyasi Merton nazariyalarining asosiy ilmiy merosini tashkil etadi. Manifest funksiyalar hodisaning ochiq va kutilgan natijalarini ifodalaydi, latent funksiyalar esa uning yashirin va bilvosita ta’sirini ko‘rsatadi. Shu yondashuv sotsiologlarga ijtimoiy hodisalarni mukammal tahlil qilish, ijtimoiy tizimlar, institutlar va barqarorlik-o‘zgarish jarayonlarini yanada chuqurroq tushunishga imkon beradi.

Shuningdek, Mertonning metodologik yondashuvi sotsiologiyaga nafaqat nazariy asos yaratdi, balki zamonaviy amaliy tadqiqotlar uchun ham mustahkam vosita bo‘lib xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko‘rsatdiki, Merton nazariyalarini qo‘llash

orqali jamiyatdagi ijtimoiy strukturani, mehnat bozorini, oilaviy tizimlarni, ta’lim va siyosiy institutlarni tahlil qilishda ob’ektiv va ishonchli natijalarga erishish mumkin.Natijalar Mertonning ilmiy merosining bugungi kunda ham sotsiologiya fanida va amaliy ijtimoiy tadqiqotlarda katta ahamiyatga ega ekanligini tasdiqlaydi. Uning yondashuvlari zamonaviy sotsiologik tahlilni boyitadi, ijtimoiy hodisalarni tizimli va kompleks ko‘rish imkonini beradi. Shu bilan birga, Merton nazariyalari olimlar va tadqiqotchilarga ijtimoiy jarayonlarni baholash va ularning sabab-natija bog‘liqliklarini aniqlashda samarali metodologik asos yaratadi.

Xulosa qilib aytganda, Robert Merton sotsiologiyaga nafaqat nazariy bilimlar kiritdi, balki zamonaviy sotsiologik tadqiqotlar uchun mustahkam metodologik poydevor yaratdi. Uning ilmiy qarashlari jamiyatni chuqurroq tushunish, ijtimoiy hodisalarni tizimli tahlil qilish va amaliy tadqiqotlarda foydalanish imkonini beradi. Shu tariqa, Mertonning ilmiy merosi sotsiologiya fanining rivojlanishida va zamonaviy ijtimoiy tadqiqotlarda beqiyos ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jiyanmuratova G.Sh. Sotsiologiya tarixi.–T.: Innovatsiya-Ziyo, 2020.–466 b.
2. Merton, R. K. Social theory and social structure / R. K. Merton. – New York: Free Press, 1949.
3. Merton, R. K. Social theory and social structure: revised ed. / R. K. Merton. – New York: Free Press, 1968.
4. Qodirov, O. Sotsiologiya nazariyalari va amaliyoti / O. Qodirov. – Toshkent: Fan nashriyoti, 2018.
5. Karimov, I. Jamiyat tuzilishi va ijtimoiy jarayonlar / I. Karimov. – Toshkent: O‘zbekiston nashriyoti, 2015.

6. Axmedov, B. Zamonaviy sotsiologiya asoslari / B. Axmedov. – Toshkent: Ilm nashriyoti, 2020.

UniScience
International scientific journal